

JENS BOEL: Husmænd og landarbejdere i Danmark ca. 1848–1875 med Holbæk og Vejle amter som eksempler. Landbohistorisk Selskab 1985. 216 s. 80 kr.

»Kornsalgperioden« o. 1830–1870 beskrives ofte som en af landbrugets gyldne perioder, hvor både produktionen og priserne var opadgående. Denne udvikling kom dog især de jordbesiddende grupper i landbosamfundet, godsejere og gårdmænd, til gode. Lidt mindre påagtet er det måske, at mens antallet af gårdbrug lå nogenlunde konstant, voksede antallet af huse til mere end det dobbelte med størst stigning for de helt små huse under to skæpper hartkorn. Det er om disse »udviklingens stedbørn« at Jens Boels bog handler. Tidsmæssigt er emnet afgrænset fra 1848/1850, der både markerede folkestyrets gennembrud og husmændenes ændrede forhold til deres herskab/arbejdsgivere, indtil o. 1875, hvor den begyndende industrialisering ændrede vilkårene for småbrugerne, med mulighed for vandring fra land til by, udvandring m.v.

Bogen er opdelt i fem kapitler, der hver danner sin indfaldsvinkel til emnet. I gennemgangen af den retspolitiske udvikling fastslås husmændenes frigørelse fra pligtarbejdet ved lejehuse omkring midten af forrige århundrede. Imidlertid skal denne frigørelse ses på baggrund af den stærkt øgede befolkning, og dermed det stigende udbud af arbejdskraft, der gjorde uskrevne love om prisen på arbejdskraft vigtigere end den nyvalgte rigsdags. Emnet uddybes i afsnittet om husmændenes klassemæssige placering, hvor folke- og ejendomstællingerne danner det statistiske grundlag. Problemet med at afgrænse husmændene i forhold til landarbejderne diskuteres grundigt, uden at det dog lykkes forfatteren at flytte den hidtidige grænse omkring de to skæpper hartkorn. For at belyse de geografiske forskelle har Boel desuden undersøgt besiddelsesforholdene i to udvalgte amter, der netop udviser markante forskelle m.h.t. brugsstørrelser og antal selvejere. Ikke overraskende viser det sig, at de sidstnævnte var langt flere i Jylland, ligesom skellet mellem huse og små gårde var noget mindre her end på Sjælland.

Kapitlet om husmændenes levevilkår forekommer at være bogens mest spændende afsnit. Her diskuterer forfatteren med udgangspunkt i Peter Riismøller og Søren Mørch m.fl. fattigdomsbegrebet, der skønnes at være relativt. Derpå foretager han en kritisk gennemgang af de hidtidige beregninger for reallønsudvikling og forbrug, som gennem årene blev opstillet af bl.a. Falbe-Hansen, indenrigsministeriet samt af Jørgen Pedersen. Det er stærk, men særdeles nyttig læsning for alle, som hidtil har opfattet disse navne som garant for givne sandheder!

Store dele af bogen bygger på tidligere publiceret materiale. Jens Boels fortjeneste er, at han samler materialet op »under én hat« og tilmed giver det en kritisk behandling. Derudover har han forsøgt i de to udvalgte amter at komme bagom det publicerede materiale ved bl.a. at inddrage de af indenrigsministeriet udsendte spørgeskemaer til sognerådene. Det er Boels opfattelse, at disse besvarelser afdækker den klassemæssige skævhed der lå i sognerådernes ensidige sammensætning (gårdmandsstyret). For at underbygge sin opfattelse af skellet mellem gårdmænd og husmænd gennemgår han yderligere en række undersøgelser vedrørende bolig, familiestruktur, sundhedstilstand m.v. Konklusionen på afsnittet er, at »husmændsfamilierne levede under eller lige omkring fattigdomsgrænsen«! Det er muligt at forfatteren har ret i sin påstand, men det gennemgåede materiale virker lovligt tyndt til en så håndfast konklusion. I sin iver for at

dokumentere forskellene, der som regel var på 5–10%, synes Boel næsten at overse at der i materialet forekommer langt mere horrible forskelle, f.eks. i sygeligheden hos drenge og piger.

Bogens fjerde kapitel redegør for den samtidige debat blandt godsejerne, der opdeles i paternalister og liberalister, samt blandt økonomerne i den i 1872 nyoprettede »Nationaløkonomisk Forening«, og der afsluttes med en gennemgang af den politiske aktivitet blandt husmændene selv, fra Bondevenneselskabets oprettelse i 1840'erne til partidannelsen i 1870'erne. Trods lejlighedsvis eksempler på overgreb fra gårdmandsside var det ikke mindst de toneangivende førere magtpåliggende at understrege, at fremskridtet skulle ske i samarbejde med gårdmændene, selv om det med rimelighed kan hævdes, at dette skete på deres betingelser. Når husmændene ikke gjorde oprør, skyldtes det utvivlsomt gruppens heterogene karakter. Mange husmænd oplevede sig som »små gårdmænd« eller håbede i det mindste en gang at blive det!

Torben Hansgaard

JENS CHRISTENSEN: »Landbostatistik. Håndbog i dansk landbohistorisk statistik 1830–1900«. Landbohistorisk Selskab 1985. 284 s. 148 kr.

Enhver, der arbejder med nyere dansk historie, ved hvor vanskeligt det kan være at finde statistiske oplysninger, når man går tilbage i det nittende århundrede. Det er derfor et prisværdigt initiativ at Landbohistorisk Selskab har ladet udarbejde denne håndbog. »Landbostatistik« omfatter dog kun den del af århundredet, hvor der foreligger statistisk materiale fra officiel side, nemlig fra Tabelkommissionens oprettelse (1834) og frem til 1900. Den sidste afgrænsning begrundes med, at der herefter foreligger flere specialstatistikker vedrørende landbrugsforhold.

Bogens indhold består foruden et indledende kapitel, der omtaler formål og opbygning, af en række afsnit, som strækker sig fra naturforhold over produktions- og afsætningsmuligheder til de sociale forhold i landbosamfundet, dette taget i bredeste forstand. I de enkelte afsnit præsenteres først de vigtigste tal fra den officielle statistik; derpå gennemgås mulighederne for at finde supplerende statistiske oplysninger, f.eks. fra betænkninger eller fagbøger. I en række tilfælde har forfatteren, Jens Christensen, givet værdifulde kildekritiske oplysninger om materialets karakter. Endelig afsluttes der med en omtale af hvilke arkivalier, der ligger bag de publicerede tal, samt hvor og i hvilket omfang dette materiale stadig findes.

»Landbostatistik« må betegnes som en uundværlig håndbog for alle, der arbejder med periodens historie. Nok kan de enkelte tabeller synes tætte og indimellem lidt uoverskuelige, men oplysningerne om landboforholdene er langt mere omfattende end dem, man f.eks. finder i Gyldendals »Danmarks historie«, bd. 9 (1985), der til gengæld har den fordel, at tallene er ført helt frem til nutiden. Bogen afspejler imidlertid også problemerne med at fremskaffe statistisk materiale. Først når det offentlige – som oftest i forbindelse med et lovgivningsinitiativ – skulle have indseende med eller indflydelse på et område, opstod behovet for statistisk materiale; og de fremkomne tal, som bogen gengiver, er derfor overvejende på landsplan. Historikeren med interesse for de regionale variationer